

1. Tunnettu markkinapaikka jo keskiajalla

Tornionlaaksossa 1518 – 19 vierailut tutkimusmatkailija Olaus Magnus kutsuu Pohjoisten kansojen historiassa 1555 Torniota jo kaupungiksi ja ylistää kansainvälisen kaupanteon vilkkautta. Myöhemmin Tornio oli Lapin kaupan keskus ja Tukholman tavara-aitta.

2. Tornionjoki rajariitojen kohteena

Ruotsi ja Novgorod kilpailivat pitkään Pohjanperän ja sen suurten jokien herruudesta. Pähkinäsaaren rauhassa v. 1323 Tornionjoki jäi Ruotsille. Uusi kilpailupari olivat Uppsalan ja Turun hiippakunnat. Kalarikas Tornionjoki jäi vuoden 1346 rajanvedossa Uppsalalle ja rajaksi tuli Kaakamonjoki. Tämä tilanne säilyi pitkään. Ruotsin ja Venäjän rajaksi Tornionjoki tuli Suomen sodan rauhassa syksyllä 1809.

3. Euroopan pohjoisin kaupunki 1600 – 1700 -luvulla

Kustaa II Aadolfin 12.5.1621 perustama Tornion kaupunki oli koko Euroopan pohjoisin kaupunki aina vuoteen 1789, jolloin Norjan Hammerfest sai kaupunkikiivivillegiot. Kauppiaiden vuorovaikutus Tukholmaan oli vilkasta ja mannermaiset tyylit ja aatteet saapuivat nopeasti Tornioon ja levisivät ympäristöönkin. Kaupunkitastusta vahvistui myös vuonna 1630 perustettu maineikas pedagogio.

4. Portti pohjoiseen

Sivistyneen Euroopan viimeisenä linnakkeena Tornio sai vastaanottaa lukuisia tutkimusmatkailijoita matkalla Ultima Thuleen. Heidän matkakuvauksissaan mainitaan usein myös Pohjan Tornio. Euroopan sivistyneistön parissa luetuimpia olivat ranskalaisten astemittaajien P-L de Maupertuis'n ja Reginald Outhierin julkaisut tutkimusmatkastaan 1736 – 37 sekä italialaisen Giuseppe Acerbin ja ruotsalaisen Anders Skjöldebrandtin sekä britti Edward Clarken matkakertomukset vuodelta 1799. Monien matkakertomusten takia Tornio oli pitkään Turkuakin tunnetumpi ruotsalaiskaupunki.

5. Suomen sodan solmukohta v. 1809

Käytännössä taistelunsa Suomesta jo hävinneet ruotsalais-suomalaisjoukot jäivät Tornion alueelle talvileiriin 1808 – 1809. Täällä menehtyi puna- ja muihin tauteihin kolmatta tuhatta sotilasta ja satoja siviilejä. Tätä shokkia syvensi vielä se, että uusi raja tuli rikkomaan yhteisen kieli- ja kulttuurialueen. Vuosia kestäneet rajajärjestelyt loivat rajasta kuitenkin inhimillisen ja avoimen, jota virkavalta ei ole koskaan kyennyt sulkemaan.

6. Sisarkaupunki Haaparanta v. 1821

Uusi Tornionjoen raja synnytti Torniolle sisaren. Ruotsin Haaparannasta tuli ensin v. 1821 kauppala ja v. 1842 kaupunki. Jo alkuvuosista lähtien Tornion ja Haaparannan rajayhteistyö on ollut monitasoista, laillista ja joskus kaupan käynnissä on lakiakin rikottu. Nyt tässä Provinssissa moninaiset yhteiset palvelut ovat kaikkien asukkaiden käytettävissä, usein vain kävelymatkan päässä.

7. Maailmanporttina

Ensimmäisen maailmansodan (1914 – 1918) aikana rintamalinjat halkoivat

Eurooppaa Itämerestä Välimerelle. Torniota ja Haaparannasta tuli ympäräysvalloille eli Ranskalle, Englannille ja Venäjälle elintärkeä kauttakulkuväylä, jonka kautta kuljetettiin suuret määrät sotatarvikkeita, haavoittuneita, sotavankeja ja pakolaisia. Pitkässä sodassa Saksa liittolaisineen koki tappion. Tornion ja Haaparannan alue oli sodan lopulla tärkeä solmukohta myös Suomen jääkäriликkeessä.

8. Lapin sodan ratkaisupiste v. 1944

Saksan asevoimia vastaan käyty Lapin sota käynnistyi toden teolla 1.10.1944 Tornion Röttään suoritettua yllätyksellisellä ja menestyksellä maihinnousulla. Kahdeksan päivää kestäneissä taisteluissa kaatui ja haavoittui satoja miehiä. Jo aiemmin olivat kymmenet tuhannet lappilaiset siirtyneet evakkoon osa Tornion kautta Ruotsiin. Tornionlaakson evakuointi käynnistyi vasta sotatoimien alettua. Kenttätykistörykmentti 16:n I patterin onnistuneella maihinnousulla ja aseisiin pääsyllä oli ratkaiseva merkitys maihinnousun onnistumisessa. Patteri ampui Pirkkiössä 6. – 8.10.1944 yhteensä 1993 laukausta, eivätkä saksalaiset onnistuneet ajamaan suomalaisia mereen.

9. Terästä, olutta ja sukkahousuja

Vuoden 1973 alussa Alatornion ja Karungin kunnat liittyivät Tornioon. Vapaaehtoinen ja laaja kuntaliitos loi edellytykset suurteollisuudelle. Tornio oli uiton ja mekaanisen puunjalostusteollisuuden varhainen keskus jo 1860-luvulla. Kaupunkiin saatiin 1950-luvulla tekstiiliteollisuutta, joka varsinkin 1960 – 70-lukujen taitteessa oli merkittävää. Todellinen menestystarina on ollut Outo-kummun ferrokromi (1968) ja terästehtaiden (1975) tulo kaupunkiin. Läänimme vanhin toimiva teollisuuslaitos on Lapin Kullan olutpanimo, jonka historia alkaa vuodesta 1873.

10. Euroopan pisin vapaana virtaava joki

Tornion kaupunkia halkoo Tornionjoki – Euroopan pisin, lähes 600 km pitkä väylä, jonka alkulähteet ovat Ruotsin ja Suomen Kölin vastaisilla rinteillä. Joen upeat kosket eli Matka- ja Kukkolankoski sekä Vähä- ja Isonärä tarjoavat erinomaiset edellytykset elämysmatkailuun ja kalastukseen. Jokisuulta aukeaa Perämeri kansallispuistoinen.

Englantilainen Arthur Brooke Lapissa v. 1827

Vanha raatihuoneen kello v. 1642

Tornion kirkko v. 1686

Suomen sodan muistomerkki

Raatihuone

Röttään maihinnousun muistomerkki

Olutmainos 1950-luvulta

Lauttamies-patsas

Sillat

Tornion saarellinen asema korostui vuoden 1809 rauhan jälkeen. Suensaarelta oli mannyerhyteys Näränperän kautta vain Ruotsiin. Rautatietä ei koskaan ulotettu itse kaupunkiin, mutta Valtionrautatiet asetti v. 1903 aseman ja kaupungin välille höyrylautan, joka palveli vuoteen 1939, jolloin valmistui ensimmäinen maantiesilta, ns. Hannulan silta.

Tornion ja Haaparannan keskusat yhdisti vuonna 1887 valmistunut puinen kävelysilta, jota kutsuttiin rakennuttajansa mukaan Handolin sillaksi. Sillan korvasi vuonna 1929 pengersilta, joka on nykyisin maantiesilta. Raideyhteys Ruotsiin saatiin vuonna 1919, jolloin yhteishankkeena toteutettu rautatiesilta valmistui.

Vuonna 1979 avattiin liikenteelle uusi leveä E4-silta ja sitä täydensi vielä v. 1995 valmistunut kevyen liikenteen silta.

Museot

Tornion ydinkeskustassa sijaitsevat Tornionlaakson maakuntamuseo sekä Aineen taidemuseo. Vuonna 1914 perustettu maakuntamuseo syntyi aktiivisen museo- ja kotiseutuyhdistyksen alkuun panemana ja on Lapin läänin vanhin. Museon toiminta-alue käsittää Kemi-Tornio talousalueen ja Tornionlaakson.

Aineen taidemuseo avattiin vuonna 1986. Sen kokoelmien perustan muodostavat Aineen kuvataidesäätiön teokset. Museo toimii arkkitehti Matti Porkan suunnittelema kirjasto-taidemuseorakennuksessa.

Alatornion kirkon luona vahassa viljamakasiinissa toimii Alatornion pitäjämuseo. Kokoelmien pääpaino on talonpoikaisessa perinteessä. Museo on avoimna kesäsunnuntaisin.

Koulut

V. 1621 perustettu Tornio sai ensimmäisen koulunsa, pedagogion, jo v. 1630. Pohjoisen Ruotsin ainoana kouluna se koettiin tarpeelliseksi ja lakkautettiin vasta v. 1876 siksi, että ensimmäinen kansakoulu aloitti v. 1874. Mutta oppikoulua kaivattiin, ja v. 1884 aloitti ala-alkeskoulu eli nykyisen Suensaaren yläasteen ja Tornion yhteislyseon lukion varhainen edeltäjä. Toinen oppikoulu oli Putaan yläasteen ja lukion edeltäjä, Tornionseudun keskikoulu, aloitti suurten ikäluokkien tullessa kouluikään v. 1955. Uutta koulutuksellista aluevaltausta merkitsivät Tornion kansalaisopiston perustaminen v. 1944 ja Länsi-Lapin ammattioppilaitoksen perustaminen v. 1953 sekä Tornionlaakson kauppaoppilaitoksen aloittaminen v. 1959.

Pitkä historia on takanaan myös Peräpohjolan opistolla, joka käynnistyi v. 1901. Suureen tarpeeseen perustettu ja virkeästi vuodet 1921 – 1970 toiminut Tornion alakansakouluseminaari lakkautettiin organisaatiouudistusten yhteydessä. Rajayhteistyön ennakkoluulottomia hedelmiä ovat Tornion ja Haaparannan yhteinen peruskoulu (kielikoulu), joka aloitti v. 1989 ja Eurolukio v. 1998.

Tullit

Sisämaan kaupan valvontaa varten Tornioon perustettiin maatullikamari jo v. 1641. Tornion maakauppa oli laaja. Se ulottui Lapista Tukholmaan ja Itämerelle asti. Tämän tullin yhteydessä aloitti 1730-luvulla rajatullikamari, josta rajatarkastajat ja rajaratsastajat valvoivat myös itärajan ”liikennettä”. Ruotsin vallan lopulla v. 1804 Tornioon perustettiin ulkomaanliikennettä varten kauan kaivattu meritullikamari.

Haminan rauha 13.10.1809 muutti tilanteen, Tornion joesta tuli raja. Tornion tulli jatkoi entisellään mutta Haaparanta sai oman tullinsa.

Sairaalat

Ruotsin pohjoisten alueiden terveydenhuolto aloitettiin piirilääkärijoella. Pohjois-Suomi oli kahden piirilääkärin eli Kittilän ja Tornion vastuulla. Tornion ensimmäisenä piirilääkärinä v. 1781 aloitti Johan Grysselius Uumajasta. Hän yritti innokkaasti perustaa myös apteekkia, mutta Lapin vanhimman sai aikaan oululainen Johan Julin v. 1787. Piirilääkärit raportoivat lääkintöhallitukselle alueensa terveystilanteesta, väestön toimeentulosta, jopa säästäkin.

Tornion kaupunginsairaala aloitti toimintansa 9.5.1881, kun tapahtumasta oli sitä ennen juhlallisesti kuulutettu kaikissa alueen kirkoissa ja kunnantaloissa.

Tornion sairaalan tuli kyetä pitkään palvelemaan sekä kaupunkia että jokilaaksoa. Vasta kunnanlääkärijärjestelmän tulo 1900-luvun alussa muutti tilanteen. Uusi hoitoalan yksikkö Keroputaan psykiatrisen sairaala aloitti v. 1961 ja sotien veteraaneille tarkoitettu sairas- ja kuntoutuskoti v. 1990.

Puistot

Apteekinpuiston juuret ovat 1790-luvulla, jolloin apteekkari Jonas Kollberg perusti paikalle apteekin kasvitarhan. Puistossa sijaitsi vuosisadan alkupuolella 1950-luvulle apteekin kivennäisvesi- ja virvoitusjuomakioski, joka sittemmin siirrettiin Aavasaksan vaaralle. Puistoon pystytettiin vuonna 1965 taitelijä Niilo Savian suunnittelema jääkärimuistomerkki, jonka jälkeen puistoa on nimetty myös Jääkäripuistoksi.

Aino-puiston alku on vuoden 1873 kaavassa, jossa vanhempaa Torniota ja uutta kaupunginosaa oli suunniteltu erottavaksi leveä puistovyöhyke. Rannasta lähtevä leveä puistokatu suuntautui hieman kaartaen kohti kaupungin kirkkoa. Tällaisten puistovyöhykkeiden ensisijaisena tarkoituksena oli toimia kaupunkipalojen rajoittajina. Käytännössä puistoalue rakentui vasta vuoden 1903 jälkeen, jolloin liikennettä rautatieasemalta kaupunkiin välittävä höyrylautta aloitti toimintansa. Nimensä puisto on saanut kuvanveistäjä Nina Sailon graniittiveistoksen ”Aino kalojen parissa” -mukaan. Veistos on Tornion Kalevalaisten Naisten lahja kotikaupungilleen vuodelta 1959. Sembramäntyjen reunustama suihkulähde on varsinkin kesäisin viehättävä keidas.

Torniossa 1987 järjestettyjen valtakunnallisten asunomessujen yhteydessä avattiin Tornion Kallioputaalla noin kolmen hehtaarin laajuinen havaintopuutarha (arboretum), jossa on yli 2500 kasvilajia tai -lajiketta.

TORNION KAUPUNKI

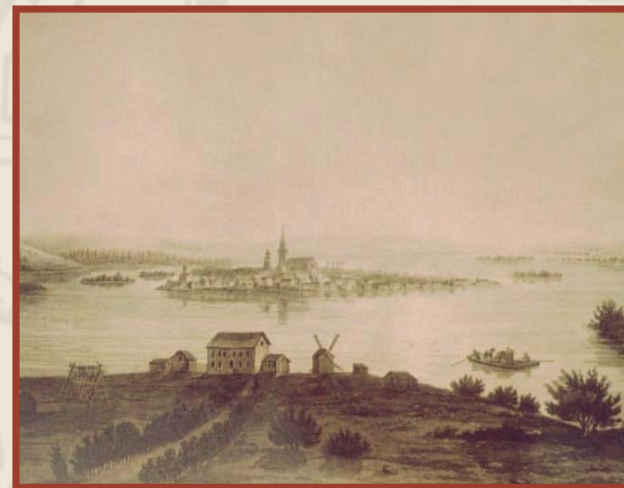
Tornion kulttuuritoimisto

Tornionlaakson maakuntamuseo

Keskikatu 22, 95400 Tornio

Puh. (016) 432 11

Hannulan silta v. 1939

Tornio vuonna 1799 Acerbin mukaan

10 TEESIÄ POHJAN TORNIOSTA